

Kodėl Istorija?

Donaldas Bloxhamas Edinburgo universitete dėstė nuo 2001 m. 2007-aisiais jis tapo šiuolaikinės istorijos profesoriumi, o 2011 m. ėmė eiti garbingas pareigas, įsteigtas Richardui Paresui atminti. D. Bloxhamas yra parašęs istorijos ir istorijos filosofijos darbų, bet jo specializacija – genocido ir genocido vykdytojų baudimo studijos. Jo knyga *Didžioji genocido partija: imperializmas, nacionalizmas ir Osmanų imperijos armėnų sunaikinimas* (*The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oksfordas, 2005) laimėjo Raphaelio Lemkino premiją už genocido tyrimus. Jis taip pat yra pelnęs Philipo Laverhulmėo premiją ir Laverhulmėo svarbių tyrimų stipendiją (*Laverhulme Major Research Fellowship*).

Atsiliepimai apie D. Bloxhamo knygas *Kodėl Istorija? Istorija ir Istorija ir moralė (History and Morality)*:

„Šių knygų gylis ir aprėptis neprilygstami šiuolaikiniame diskurse.“

Bennett Gilbert, *History and Theory*

„Nuo pat Kembridžo universitete dirbusio sero Herberto Butterfieldo laikų anglakalbis istorikas nebuvo ėmęsis taip įdomiai nagrinėti savo paties disciplinos ir istorinio vertinimo problemos, kaip jas šiuose dviejuose tomuose nagrinėja Donaldas Bloxhamas.“

Samuel Moyn, *Intellectual History Review*

DONALD BLOXHAM

Kodėl Istorija?

ISTORIJA

Versta iš:

Donald Bloxham. *Why History? A History.*

Oxford University Press, 2020

Why History? A History, First Edition was originally published in English in 2020. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka is responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras yra struktūrinis Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos padalinys, savo leidybine veikla padedantis įgyvendinti bibliotekos misiją būti Lietuvos žinių erdve, kuriančia vertę visuomenei.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

© Donald Bloxham, 2020

© Saulius Juozapavičius, vertimas, 2026

© Saulius Bajorinas, apipavidalinimas, 2026

© Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2026

ISBN 978-5-420-01898-9

DONALD BLOXHAM

Kodėl Istorija?

ISTORIJA

Iš anglų kalbos vertė Saulius Juozapavičius

Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras

Vilnius, 2026

Cordelijai, Yasminai ir Zahrai

ĮVADAS

Rengti šį projektą apsiėmiau visai netinkamu laiku, nes turiu jauną šeimą, tad atsiprašymą ir didžiausią dėkingumą reiškiu trimis Beattie'ėms: Cordelijai, Yasminai ir Zahrai. Už įkvepiančias diskusijas dėkoju Zubinai Mistry, Davidui Pattersonui, Natashai Wheatley, Tomui Brownui, Reinbertui A. Krolui, Thomui Ahnertui ir Billui Airdui. Už tą pat ir už jų laiką bei pastangas, skirtas skaitant ir komentuojant vieną ar daugiau skyrių, nuoširdžiai ačiū Douglasui Cairnsui, Felicity'ei Green, Adamui Foxui, Lucy Grig, Jürgenui Matthäusui, Loise'ai Jackson, Jane'ei Caplan, Stephanui Malinowski'ui, Martinui Shusteriui, Cordelia'i (dar kartą), Chrisui Givenui-Wilsonui, Fabianui Hilfrichui, Guy'ui Halsallui, Rickui Sowerby'ui, Michaelui Bently'ui, Davidui Lavenui ir Colinui Richmondui. Ypatingą padėką skiriu Steve'ui Rigby'ui, kuris itin atidžiai perskaitė visą knygos rankraštį ir dosniai pasidalijo intelektualinėmis įžvalgomis.

TURINYS

- Įvadas / 9
- Įžanga / 15**
- Apie „modernią istorinę sąmonę“ / 15
- Istorijos pagrindimų pokyčiai ir tęstinumas / 25
- 1. Antikos istorija tarp epikos ir retorikos / 34**
- Įžanga / 34
- Genealogija, etnografija ir istorinė sąmonė / 37
- Retorika, tikslas, tiesa / 45
- Naudinga ir pamaloninanti istorija / 50
- Nuo graikų iki romėnų istoriografijos / 55
- Filosofija, poezija, istorija: graikas Romoje / 58
- Romėnų istoriografija vėlyvuju Romos respublikos laikotarpiu / 61
- Istorija monarchijos laikotarpiu / 63
- Ikikrikščioniška ir antikrikščioniška įtaka / 67
- 2. Istorija, tikėjimas, fortūna / 70**
- Įžanga / 70
- Antikos ir krikščionybės susiliejimas / 70
- Krikščionybė ir judaizmas / 73
- Ankstyvoji krikščionių istoriografija / 77
- Krikščioniška istorijos filosofija / 80
- Apie priežastingumą: determinizmas ir laisva valia / 86
- 3. „Viduramžiai“ / 91**
- Įžanga / 91
- Analai ir kilmė / 93
- Pavyzdžiai, alegorija ir praeitis dabartyje / 103
- Periodizacija ir pokyčių konceptualizacija / 110

	Teologija, religinė hermeneutika ir istorija kaip bendrija / 119
	Socioekonominiai pokyčiai ir genealogijų funkcija / 132
	Istorija ir procesai formuojantis politinei tapatybei / 137
	„Kiti“ dabartyje ir praeityje / 140
4.	Renesansai ir reformacijos / 145
	Ižanga / 145
	Nauji sąlyčiai / 149
	Romėnai, graikai, gotai / 152
	Šaltinių kritikos naujovės? / 157
	Pakitusios aplinkybės, ginčijami tikslai / 160
	<i>Similitudo temporum</i> sugrįžimas / 168
	XVI a. prancūzų istoriografija / 172
	Šiuolaikinė kontekstualizacija? / 179
	Montaigne'is / 182
	Bažnyčia, valstybė ir istorija: lyginamoji perspektyva / 184
	Bažnyčios istorija ir šaltinių kritika / 187
	Istorija mokslingame XVII amžiuje / 195
5.	Visuomenė, prigimtis, emancipacija / 206
	Ižanga / 206
	Preludija: Bolingbroke'as ir Vicas / 210
	Prancūzų Apšvieta / 215
	Škotų Apšvieta / 221
	Vokiečių Apšvieta ir ankstyvasis romantizmas / 224
	Hegelis / 236
	Marxas / 243
6.	Nacionalizmas, istorizmas, krizė / 252
	Ižanga / 252
	Nacionalizmas, romantizmas, vigizmas / 256
	Istorizmas ir raidos filosofija / 267
	XIX a. 7-ajame dešimtmetyje vyravusio vokiečių modelio alternatyvos / 282
	Reakcijos į istorizmą / 286

	Naujos istorinio „neutralumo“ filosofijos nuo XIX a. pabaigos / 299
	„Progresyvioji“ istorija / 309
	Istorizmo nuosmukis ir vokiečių socialinės istorijos iškilimas / 312
7.	Atsigręžiant į dabartį / 320
	Įžanga / 320
	Struktūros ir antstatai / 323
	Struktūros ir įvykiai / 334
	Iš tarpukario į pokarį / 339
	Socialinė istorija, sociologija, modernizacija / 342
	Socialinė istorija, patirtis, tapatybė / 350
	Kalba ir kultūra / 360
	Teorija ir istorija / 376
	Naujos naujosios istorijos / 384
8.	Istorijos pagrindimas nūdieną / 392
	Įžanga / 392
	Istorija kaip spekuliatyvioji filosofija / 393
	Istorija kaip metodas / 395
	Pažinimas ir interesai / 402
	Istorija kaip praktinė pamoka / 405
	Istorija kaip moralinė pamoka / 412
	Istorija kaip kelionė, istorija kaip tolerancija? / 414
	Istorija kaip terapija / 421
	Emancipacinės istorijos tipai / 424
	Istorija kaip emancipacija III / 427
	Istorija kaip emancipacija II / 433
	Istorija kaip emancipacija I / 437
	Istorija kaip tapatybė / 448
	Cituojamų darbų bibliografija / 459
	Laikraščiai ir žurnalai / 459
	Šaltiniai, prieinami internete / 462
	Knygos / 462
	Rodyklė / 500

ĮŽANGA

Apie „modernią istorinę sąmonę“

XIX a. prancūzų istorikas N. D. Fustelis de Coulanges'as teigė, kad norint iš naujo išgyventi praėjusią epochą reikia pamėginti atsiboti nuo visų žinių apie vėlesnį laikotarpį. Klasikinis mokslas klaidino, nes graikus ir romėnus vaizdavo kaip pernelyg panašius į mus. Fustelis rašė: „Mūsų tyrimo būdas neleidžia mums išsiskirti iš graikų ir romėnų tarpo <...>. Dėl to buvo padaryta daug klaidų. Mes suklystume kalbėdami apie tas senąsias gentis, jei žiūrėtume į jas pro dabartinių laikų ir faktų akinius.“ Geriausia „būtų jas tirti, negalvojant apie save, t. y. žvelgti į jas kaip į visai mums svetimas ir taip laisvai, lyg tirtume mums svetimas šalis – tolimą senovės Indiją arba Arabiją“¹.

Fustelis apie svetimus pasaulius mąstė maždaug devyniasdešimčia metų anksčiau, nei pasirodė L. P. Hartley'io romanas *Tarpininkas* (*The Go-Between*). 1952-aisiais Hartley'io romano herojui jo vaikystės metai (amžių sandūroje), „daugiausia pokyčių patyręs pusės amžiaus laikotarpis per visą istoriją“, dabartį skyrė nuo praeities kaip „svetimos šalies“. Kaip žinome iš žymiosios romano įžanginės eilutės, praeityje „jie viską darė kitaip“. Tačiau galiausiai romane *Tarpininkas* nagrinėjamas dabarties ir praeities santykis. Fustelis savo ruožtu taip pat sakė, jog „praetis žmogui niekada visai nemiršta. Žmogus gali ją labai pamiršti, bet vis tiek ji visados jame glūdi. Kokioje epochoje žmogus gyventų, visados jis yra visų pirmiau buvusiųjų epochų vaisius ir santrauka. Atskleidę jo dvasios gelmes, galime ten rasti kiekvienos tų epochų paliktus savotiškumus“².

¹ Cit. liet. k. iš: Fustel de Coulanges, *Senovės miestas*, I dalis, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 375 Nr., p. 5–6, vertė D. J. Blynas (vert. past.). Cit. originale: N. D. Fustel de Coulanges, *The Ancient City*, Kitchener, ON: Batoche, 2001 [orig. 1864], p. 5–6.

² Cit. liet. k. iš: Fustel de Coulanges, *Senovės miestas*, I dalis, p. 8 (vert. past.); L. P. Hartley, *The Go-Between*, New York: New York Review Books, 2002 [orig. 1953], p. 17, 313.

Taigi, Fustelis pateikė du manifestus dviem skirtingų tipų istoriniams tyrimams – du skirtingus atsakymus į klausimą „kodėl Istorija?“, į kurį stengiamasi atsakyti šioje knygoje. (Joje *Istorija* rašoma didžiąja raide, nes turima galvoje praeities tyrinėjimo disciplina arba tokių tyrinėjimų darbai, o *istorija* – tai, kas istoriška ir panašiai, – nuoroda į praeitį.) Pirmasis variantas yra empatiškas kitokių, kone atskirų praeities pasaulių nagrinėjimas. Panašų rezultatą gauna medievistai, iškeldami viduramžių „kitoniškumą“, „skirtingumą“. Antrasis variantas – dabarties ir praeities santykių tyrinėjimas, keliant „pagrindinį“ istoriko Arnoldo Toynbee’io „klausimą“: „Kaip iš to išsirutuliojo tai?“³ Studijuojant bet kurį istorinį „laikotarpį“, šioje knygoje stengiamasi nepamiršti vėlesnių įvykių, o tai galimai prieštarauja pirmajam Fustelio tyrimo metodui. Tačiau jis galbūt be reikalo nustatė tokį griežtą standartą. Nesama jokio prieštaravimo tarp bandymo kadaise, skirtingomis aplinkybėmis gyvenusius žmones vertinti „pagal jų pačių aplinkybes“ ir tuo pat metu mėginti suvokti, kaip jų mintys ir veiksmai paveikė kitus, vėlesnius gyventojus. Taip pat nėra jokios kitos priežasties, dėl kurios skirtingų metodų nebūtų galima taikyti toje pačioje knygoje.

Suderinus abu metodus, įmanoma atskirti šiam tyrimui priklausančias dalis, kuriomis domimasi dėl grynai su jomis susijusio intereso, nuo labiau praktinio pobūdžio dalių. Mąstant apie tai, kas likę iš praeities ir kas ilgainiui prarasta, tiesiogiai ar netiesiogiai nušviečiama dabartis. Tai padaryti galime karališkąjį kelią nubėrę žiedlapiais arba parodydami, kokių atsitiktinių vingių ir posūkių būta tame kelyje į dabartį, arba užsimoję kruopščiai ir kritiškai išnagrinėti dabartį.

Šiame darbe į istorinio mąstymo raidą žvelgiame per plačią, nevienalytę bei įtakingą „vakarietišką tradiciją“. Joje siekiame suprasti, kaip ankstesni praeities tyrinėtojai pagrindė savo užmojų, ir iliustruoti jų užmojo funkcijas, nesvarbu, ar jie jas suvokė, ar ne. Šią studiją baigiame ilgoku kritiniu žvilgsniu į nūdienę istorijos paskirtį ir funkcijas. Šioje knygoje nesistengiame pateikti išsamios tris tūkstančius metų vykusios disciplinos raidos istorijos. Joje tenka detaliau panagrinėti kai kuriuos bendrosios raidos aspektus, tačiau tik tiek, kiek tai būtina, norint paaiškinti, kam reikalinga istorija ir kodėl ji svarbi.

³ Arnold Toynbee, *A Study of History*, VII–X tomų santrauka, ed. Robert Somervell, Oxford: Oxford University Press, 1985, p. 353.

Kurie pagrindinės srovės istorijos aspektai yra aktualūs? Apskri-tai istorijos disciplinos istorijos pabrėžė skirtingais laikotarpiais vyku-sius pokyčius. Didžiausio dėmesio susilaukė dvi giminingos pokyčių grupės. Viena jų priskirtina metodo ir kritinės įžvalgos sričiai. Kitai grupei svarbesni kismai, kurių kulminacija kartais vadinama „šiuo-laikine istorine sąmone“: šiame kontekste istorija reiškia, jog praeitis visais aspektais yra praeitis, ji ryškiai skiriasi nuo dabarties, tai – sve-tima šalis su savais pažinimo, egzistavimo, veikimo ir vertinimo bū-dais – istorikas turi nagrinėti ją rūpestingiau nei dabartį.

Nė vienas šios teritorijos lopinėlis nėra apsaugotas nuo interpre-tacinio konflikto, o tai, kas toliau aptariama šioje įžangoje, tėra tru-pinėlis puikių, prie mūsų prisidėjusių tyrinėjimų. Vieni istorikai itin „šiuolaikiško“ kritinio kontekstualaus stiliaus istorinės minties šaknis atseka iki teologinės egzegezės sekuliarizavimo, kiti – iki XVIII a. es-tetikos teorijos⁴. Vieni „kopernikišką“ reikšmingumą įžvelgia XIV a. poeto Petrarcos praeities suvokime, kiti anachronizmo idėjos gimimą regi vėlesniame Renesanso laikotarpyje bei jo skaitymo ir perspekty-vos suvokimo tradicijose, bet tuo pat metu tvirtina, esą ši idėja į istori-jos vaizdavimą nebuvo visiškai įtraukta iki Montesquieu laikų Apšvie-tos⁵. Treti „pirmuosius kritinio istorinio metodo“ ir su juo susijusio „istorizmo“ pėdsakus aptinka Guiccardinio XVI a. darbuose. Daugeliu atvejų plačiai pripažįstama prancūzų juristo, filosofo bei istoriko Jea-no Bodino (1530–1596) ir „prancūziškosios“ teisinės istorinės egzege-zės reikšmė⁶. Dar kiti „istorinę sąmonę“ įžvelgia musulmonų filosofo

⁴ Amos Funkenstein, *Theology and the Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth Century*, Princeton: Princeton University Press, 1986, IV d. bei platesnė Funkensteino darbų imtis aptariama: Samuel Moyn, „Amos Funkenstein on the Theological Origins of Historicism“, in Robert S. Westman and David Biale (eds.), *Thinking Impossibilities: The Intellectual Legacies of Amos Funkenstein*, Toron-to: University of Toronto Press, 2008, p. 142–166; Allan Megill, „Aesthetic Theory and Historical Consciousness in the Eighteenth Century“, *History and Theory*, t. 17, 1978, p. 29–62.

⁵ Zachary Sayre Schiffman, *The Birth of the Past*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2011, p. 144 ir toliau. Dalis remiasi Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, London: Arnold, 1969. Daugiau apie klasikinius Kvatrocento inovacijų, turint galvoje praeities conceptualizavimą, tyrinėjimus žiūrėti literatūrą, minimą: Gary Ianziti, „Humanism's New Science: The History of the Future“, *I Tatti Studies in the Italian Renaissance*, t. 4, 1991, p. 59–88, žr. p. 59.

⁶ Apie Guicardinį, Jacques Bos, „Renaissance Historiography: Framing a New Mode of Historical Experience“, in Rens Bod, Jaap Maat, and Thijs Weststeijn (eds.), *The Making of the Humanities*, 2 t., Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010 ir

Ibn Chaldūno darbuose amžiumi anksčiau, o Europoje – italų filosofo Giambatisto Vico veikaluose, išleistuose šiek tiek vėliau nei po šimtmecio⁷. Istorijai dėmesingas filosofas Machiavellio laikmetį bei XVI–II a. pabaigos ir XIX a. pradžios laikotarpį mato lyg du reikšmingus žingsnius maždaug ta pačia kryptimi: „taurų“ praeities atirbojimą nuo dabarties, atsižvelgiant į lūžius, trikdančius bet koki istorinio tęstinumo suvokimą⁸. Intelektualinės istorijos atstovo Reinharto Kosellecko darbuose apie modernios „istorinės sąmonės“ iškilimą ir įvairialypę jos prigimtį istorinė sąmonė apibūdinama kaip suvokimas, kuriame ateitis buvo atvira, todėl ne iš anksto nulemta kokios nors religinės eschatologijos, tačiau tikėtasi, jog ji gerokai skirsis nuo dabarties, kaip dabartis skiriasi nuo praeities. Koselleckas šios „istorinės sąmonės“ iškilimą datuoja 1850 m., kai apytiksliai jau buvo visiškai išsikristalizavusi nauja mąstysena. Jo manymu, perėjimas nuo ankstesnių laiko koncepcijų įvyko tarp kartų, gyvenusių, kol Didžioji Prancūzijos revoliucija sunaikino *ancien régime* (senąją santvarką) ir po to; taip pat jis ją laiko industrializacijos ir technologinės pažangos rezultatu⁹. Kalbant apie XIX a. kontekstą, kitas istorikas apčiuopė „atgimusį“ susidomėjimą senesniais rašytiniais šaltiniais, o ne gyvų liudininkų pasakojimais. Technologinę pažangą jis regi kaip palaipsnių atsiribojimą nuo ilgalaikės tradicijos istoriją traktuoti kaip nūdienos istoriją, o dar kitas autorius tokį pat pokytį mato XV a. italų istorikų darbuose¹⁰.

2012, t. 1, p. 351–365, žr. p. 362; apie Bodiną, Robert A. Nisbet, *History of the Idea of Progress*, New Brunswick, NJ: Transaction, 2009, p. 119–124; J. Samuel Preus, *Explaining Religion: Criticism and Theory from Bodin to Freud*, Oxford: Oxford University Press, 1996; taip pat Schiffman, *Birth*, p. 183 ir toliau. Apie XVI a. Prancūziją žr. Donald R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law, and History in the French Renaissance*, New York: Columbia University Press, 1970; Claude-Gilbert Dubois, *La Conception de l'histoire en France au XVIe siècle*, Paris: Nizet, 1977; Zachary Sayre Schiffman, *On the Threshold of Modernity: Relativism in the French Renaissance*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.

⁷ Bradley Nelson Seidel, „Giambattista Vico and the Emergence of Historical Consciousness“, Marquette University: daktaro disertacija, 1996.

⁸ Frank Ankersmit, *Sublime Historical Experience*, Stanford: Stanford University Press, 2005.

⁹ Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press, 2004.

¹⁰ Ianziti, „Humanism's New Science“, p. 64–65; plg. Jaap den Hollander, „Beyond Historicism: From Leibniz to Luhman“, *Journal of the Philosophy of History*, t. 4, 2010, p. 210–225, žr. p. 220–221.

Istorinių įvykių apstu daugelyje aiškinimų apie praeities ir dabarties santykio conceptualizacijos pokyčius, tačiau tų pokyčių yra tiek daug ir tokių įvairių, kad čia nelabai galime ieškoti konsensuso. Be abejo, Didžioji Prancūzijos revoliucija buvo reikšminga, bet istorinio mąstymo pokyčius, be kita ko, paskatino graikų ir persų bei Peloponeso karai; Vakarų Romos imperijos iškilimas ir nuosmukis; normanų didelių Britanijos teritorijų užkariavimas; Šventosios Romos imperijos atsitraukimas iš Italijos pusiasalio; tai, ką XV a. pabaigoje Guicciardinis vadino *le calamità d'Italia*; Reformacija ir jos teologiniai bei politiniai padariniai; XIX a. tautinių valstybių kūrimasis bei industrializacija; pasauliniai karai ir dekolonizacija. Šie bei daugelis kitų – sumaišties ir prieštaravimų – atvejų paliko žymę dabarties ir praeities santykio koncepcijose, o sykiu paveikė istorijos tikslo conceptualizacijas¹¹. Pėdsaką paliko ir tarpkultūriniai santykiai: jie XVII a. filosofui René Descartes'ui keliones į užsienį leido prilyginti „gyvenimui tarp kitiems laikams priklausančių žmonių“¹². Nuo Herodoto iki Herderio, per „Marcą Polą“ ir Montesquieu, buvo atskleistos kitokios gyvensenos, išplėtusios žmonių skirtumų erdvėje ir laike conceptualizaciją. Vienas savanaudiškiausių tokio išnaudojimo pavyzdžių – įsiveržimas į Amerikas, dar vadinamas „Naujuoju Pasauliu“ – euraziškojo ir Pietų Viduržemio jūros regiono – „Senojo“ Pasaulio priešybę; tačiau, nepaisant viso dėmesio, kurį pelno šis įvykis, tai tebuvo vienas iš daugelio ryškių, Didžiajai Prancūzijos revoliucijai prilygstančių istorinių momentų. Kitame spektro gale būta atsitikimų, panašesnių į nemalonius šeimos susibūrimus. Pavyzdžiui, kai XIV a. pabaigoje lotynų krikščionija geriau susipažino su tam tikromis graikų minties tradicijomis ir kai kuriais antikos istorijos darbais.

Netgi kalbant apie techninius aspektus be galo sunku nustatyti, kurie iš daugelio informatyvių liudijimų labiausiai nusipelno pasitikėjimo. Senovės graikų istorikas Polibijas rašė, kad kiekvienas vėlesnis istorikas „didžiausią smulkmeniškumą pavertė parodija ir, nuneigdamas kitų istorikų autoritetą, taip aršiai juos smerkė, kad žmonės ėmė įsivaizduoti, jog visi kiti tyrinėtojai tebuvo svajokliai

¹¹ Apie kai kuriuos šių atvejų žr. Daniel Woolf, „From Hystories to the Historical“, in Paulina Kewes (ed.), *The Uses of History in Early Modern England*, San Marino, CA: Huntington Library, 2006, p. 31–68, žr. p. 35–36.

¹² René Descartes, *Discourse of Method*, trans. Andrew Wollaston, Harmondsworth: Penguin, 1960, p. 40.

<...> ir kad jis yra vienintelis žmogus, atlikęs tikslius tyrimus ir protingai išnarpiojęs visus liudijimus“. Antikos pasaulį tyrinėjęs britų istorikas J. B. Bury'is Polibijo pirmtakais laikė tuos, kurie pirmieji nuoširdžiai kritikavo istorinius liudijimus. Tačiau, pasak XIX a. „vigų“ istoriko E. A. Freemano, pirmasis ganėtinai kritiškas istorikas buvo XII a. rašęs Viljamas iš Malmsberio, – tik pastaraisiais metais šis tvirtinimas tapo nebemadingas¹³. O štai Renesanso tyrinėtojas Gary'is Ianzitis tvirtina, jog „Koperniko revoliucija“ (analogiška mokslinėms revoliucijoms, kurios populiarios istoriografiniame skirstyme į laikotarpius) yra įvykusi XV a. mokslininkų Lorenzo Vallos ir Flavio Biondo darbuose regimoje šaltinių kritikoje¹⁴. Anot Anthony'io Graftono, XVI a. istoriografiniai disputai yra tarsi užmirštas indas, kuriame sutelkta nemaža dalis vėlesniais laikais profesionalizuotos disciplinos paveldo¹⁵.

Kad ir kokia įvairi šiuolaikinė istoriografija, didžiausią įtaką turėję aiškinimai apie tai, kaip ši disciplina pasiekė dabartinę stadiją, yra neatsiejami nuo kultūrinės modernybės koncepcijos, kuri iškilo XVI ar XVII a., o savo aukščiausią tašką pasiekė XIX a. Kai kada tokie aiškinimai remiasi simetrija, kurios vienoje pusėje – antikos ir (ar) patristų (ankstyvųjų krikščionių) moksliniai darbai, kitoje – humanistų įkvėpta istorija¹⁶. Abi tendencijos turi nemažai privalumų, bet joms abiem trūksta „viduramžiškumo“ aspekto, arba jis būna gerokai sumenkintas, dažnai karikatūriškai pateikiamas. Pirmojoje aiškinimų grupėje viduramžiai suprantami kaip pasaulis, nuo kurio atsiskyrė

¹³ Frederick J. Teggart, *Theory and Processes of History*, Berkeley: University of California Press, 1962, p. 12–14.

¹⁴ Ianzinti, „Humanism's New Science“, p. 65.

¹⁵ Anthony Grafton, *What was History? The Art of History in the Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

¹⁶ Dimitris Levitinas aprašo, kokia turtinga naujesnioji iš šių dviejų simetrijų, ir įtraukia daugumą aktualių šaltinių nuorodų: Levitin, „From Sacred History to the History of Religion: Paganism, Judaism, and Christianity in European Historiography from Reformation to „Enlightenment“, *The Historical Journal*, t. 55, nr. 4, 2012, p. 1117–1160. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, brėžiama simetrija tarp romėnų ir Renesanso istoriografijų. Anthony Grafton and Megan Williams, *Christianity and the Transformation of the Book: Origin, Eusebius, and the Library of Caesarea*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006, pabaigoje apsvaistomi Renesanso paleografijos, hebraizmo ir patristų mokslo ryšiai. Arnaldo Momigliano knygos pavadinimas *Classical Foundations of Modern Historiography* (Šiuolaikinės istoriografijos antikiniai pamatai), Berkeley: University of California Press, savaime aiškus.

modernybė. Antroje grupėje – tai, kas viduramžiška, stokoja taško, aplink kurį brėžiama simetrija.

Kaip pirmosios tendencijos pavyzdį panagrinėkite virtuoziskus Kosellecko „istorinio laiko“ „naujos ypatybės“ susiformavimo ankstyvaisiais naujaisiais laikais aiškinimus. Šią naujovę jis dar vadina „istorijos temporalizavimu [*Verzeitlichung*]“; tai lyg priešybė neva „anachronologiškam“ ankstesnės istorinės minties pobūdžiui¹⁷. Kosellecko įžvalgos apie minties raidą maždaug 1500–1850 m. čia mažiau reikšmingos nei jo iki šio laikotarpio vykusių įvykių apibūdinimas, ypač jo koncepcija apie santykį tarp viduramžių laiko sampratos ir teologijos paveiktų krikščioniškų istorinio proceso filosofijų. Koselleckas rašo su plačiu užmoju, tad platūs apibendrinimai neišvengiami, tačiau jie linksta link karikatūros. Tad tai, ką vienoje savo esė jis iš pradžių vadina „krikščionybės istorija“, po poros puslapių tampa „Bažnyčios“ istorija, tarsi šiedu dalykai būtų tapatūs¹⁸. Tačiau net ir pastaroji mintis taikoma krikščionybės istorijai, ją suprantant kaip būdą suvokti krikščioniškosios civilizacijos istorinį procesą arba kaip šios pačios civilizacijos liudijimą, yra ambivalentiškas. Galima numanyti, kad gimsta tokia mintis: sužinome, kad Guicciardinio įžvalgos kyla jam gyvenant „Italijoje“, žemėje, kurioje atsirado moderni politika; regis, modernios politikos praktika sutapo su politine Machiavellio ir kitų mąstytojų sukurta teorija. Mūsų šioms, tik ką naujai priėmusiems modernią pasaulėžiūrą, „būsimų arba neįvykstančių įvykių tikimybės svėrimas iškart panaikina ateities koncepciją, kurią kaip duotybę priima religinės grupės: užtikrintumą, kad Paskutinis teismas, įtvirtindamas vienintelį elgesio principą, primes paprastą – Gėrio arba Blogio – alternatyvą“. Galima spėti, kad iki Kosellecko pasirinkto laikotarpio prieš nusprenddami imtis kokio nors veiksmo politiniai lyderiai nesvarstė klausimų, susijusių su tikimybe; veikiausiai jie negebėjo atskirti ilgalaikių prognozių ir netikėtai susiklostančių situacijų ir t. t. Koselleckas mums teigia, jog „prognozė sukuria laiką, kuriame ir iš kurio jis išplaukia, o štai apokaliptinė pranašystė sunaikina laiką savo fiksacija ties Pabaiga. Žvelgiant iš pranašystės perspektyvos, įvykiai tėra paprasčiausi simboliai to, kas jau žinoma.“¹⁹ Todėl atrodo, kad

¹⁷ Koselleck, *Futures Past*, 10, 11.

¹⁸ Ibid., p. 11, 13.

¹⁹ Ibid., p. 18, 19.

tik po viduramžių gyvenę žmonės suvokė „numatymo“ svarbą, tarsi XIII a. dominikonų vienuolis šv. Tomas Akvinietis nebūtų ilgai ir įtemptai mąstęs apie „apdairumą“ ar apie tai, kad derėtų būti pasiruošusiam „netikėtumui“ ir jo poveikiui bei nenumatytų įvykių planavimui²⁰. Kai Koselleckas iškelia mintį, jog įvairūs Frydricho II Didžiojo skaičiavimai maždaug per Pirmąjį ATR padalijimą buvo „akivaizdžiai įmanomi tik tam tikroje istorinėje situacijoje“, apima jausmas, kad jo paties argumentai privertė puikų protą pasukti iš teisingo kelio. Jeigu šis Kosellecko teiginys nėra gryna tautologija, kurioje Frydricho veiksmai apibrėžiami kaip vykę konkrečioje situacijoje, tuomet neigiamo apibendrinimo pagrindimas nėra išbandomas jį lyginant su kitais įvykiais, vykusiais šiai „situacijai“ nepriklausančiame didžiuliame laiko masyve. Šiam jo teiginiui paneigti užtektų tik vieno jam prieštaraujančio atvejo, tačiau aptariamuoju laikotarpiu jų nėra. Net ir tada, kai Koselleckas ištrina dalį savo paties griežtai įvestų skirtybių – „distancija, skirianti ankstyvųjų naujųjų laikų politinį laiko suvokimą nuo krikščioniškos eschatologijos, toli gražu nebuvo tokia didelė, kaip gali atrodyti“, – savo knygoje išlaiko supaprastintą viduramžių politinės sąmonės sąsają su „krikščioniškąja eschatologija“²¹.

²⁰ Ibid., plg. Aquinas: „Žinios apie vienatinius dalykus yra susijusios su intelektualios sielos tobulumu, ne spekuliatyviomis, o praktinėmis žiniomis; jos yra nepakankamos be vienatinių dalykų pažinimo, kuriame vyksta operacijos. <...> Todėl, siekiant apdairumo, privalu prisiminti praėjusius dalykus, pažinti dabaties ir numatyti ateities dalykus.“ Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Raleigh, NC: Hayes Barton Press, 2006, p. 3790. Akivaizdu, jog Koselleckas susipažinęs su reikšminga literatūra apie *gestae* (darbus) ir įvykius, nes pateikia keletą citatų iš viduramžių šaltinių kitoje savo esė (*Futures Past*, p. 26–42), tačiau vėlgi jis tuo siekia iliustruoti skirtumus tarp viduramžių tęstinumo suvokimo ir šiuolaikinio pokyčio suvokimo, be to, jo medžiagą galima panaudoti prieš čia, pagrindiniame tekste, pateiktus argumentus. Aš nesu įsitikinęs, kad dalis bent jau viduramžių pavyzdinės istorijos pagrindimų taip skiriasi nuo istorijos pagrindimų, kuriuos Kosellecko esė pabaigoje pasiūlo tokie „modernūs asmenys“ kaip Theodoras Mommsenas bei Henry'is Adamsas (*Futures Past*, p. 41–42). Taip pat ši literatūra akivaizdžiai parodo, kad viduramžių istorinėje mintyje „įvykius“ galima panaudoti ne vien juos pateikiant jų simboliškame santykiu su pranašyste. Žiūrėti diskusijas trečiame skyriuje.

²¹ Koselleck, *Futures Past*, p. 20, 21. Taip pat žiūrėti Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford: Stanford University Press, 2002, p. 111–112, bei Koselleck „Begriffsgeschichtliche Anmerkungen zur“ Zeitgeschichte“, in Victor Conzemius, Martin Greschat, and Hermann Kocher (eds.), *Die Zeit nach 1945 als Thema kirchlicher Zeitgeschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988, p. 17–31.

Tokius apibūdinimus pateikė ne vien Koselleckas²². Net ir tokių istorikų kaip medievisto Bernardo Gunée, kuris protestavo „gindamas“ viduramžius, bei įtakingojo Renesanso istoriko Peterio Burke'o, kuris pasirodžius panašioms nuomonėms šiek tiek pakoregavo savo pažiūras ir galiausiai pareiškė, neva viduramžių gyventojai savaip suprato praeitį, – suvokimas tam tikra prasme buvo istorinis, bet skyrėsi nuo Renesanso ar vėlyvosios modernybės praeities suvokimo. Tai žymi konceptualų žingsnį į priekį ir pagaliau niekas nenori apsimesti, jog ilgainiui niekas nepakito, nes daug kas pasikeitė. Tačiau čia kaip galutinį rezultatą vis vien turime savotišką reliatyvizmą, kuriame išlaikytas griežtas skirstymas į jau nustatytus laikotarpius, o kartu su jais išlaikoma ir klaidinanti skirtingų istorinių „laikotarpių“ su atitinamais, atskirais požiūriais į praeitį koncepcija²³.

Pažvelgus į turinį galima pamanyti, kad tam tikrose vietose ši knyga taip pat atkartoją ką tik joje sukritikuotą skirstymo į laikotarpius sandarą, tačiau išsiginę į tekstą rasite tik keletą gerai žinomų laiko tarpų pavadinimų. Tai padariau norėdamas knygą sudalyti į lengviau suvirškinamus gabalus. Nors šio tomo struktūrą juosia platus, chronologinis dėstymas, pernelyg griežtai įsikibti į kalendorines žymes

²² Hanan Yoran, „Florentine Civic Humanism and the Emergence of Modern Ideology“, *History and Theory*, t. 46, 2007 spalio, p. 326–344, kaip kontrastą pasitelkia apibendrintą „viduramžiškumą“, net kai autorius galiausiai pripažįsta grynai viduramžiams būdingos tendencijos – nominalistinės filosofijos – reikšmingumą, klodamas pamatus tam, ką jis regi kaip humanizmo atotrūkį nuo šio viduramžiškumo. Tokiems apibūdinimams nepritariu ne vien aš. Pvz., žr. Judith Pollmann, *Memory in Early Modern Europe, 1500–1800*, Oxford: Oxford University Press, 2017; ji p. 9–10 prieštariauja Koselleckui ir kitiems gana panašios pozicijos besilaikantiems autoriams. Mano paties analizė ir prie jos pridėtos pataisos apžvelgia senesnius nei Pollmann darbe tyrinėjamus laikus.

²³ Šis rezultatas gaunamas, nepaisant tokių istorikų kaip Gunée įrodymų, parodančių ilgainiui išryškėjančias bendrybes ir skirtumus: Bernard Gunée, „Y a-t-il une historiographie médiévale?“, *Revue Historique* 258 (1977), p. 261–275. Apie vėlesnę Burke'o poziciją, sutampančią su medievisto R. W. Southerno nuomone, esą, viduramžių gyventojai turėjo vienokią praeities suvokimą, o vėliau jis pasikeitė: žiūrėti jo darbą „The Sense of Anachronism from Petrarch to Poussin“, in Chris Humphrey and W. M. Ormrod (eds.), *Time in the Medieval World*, Woolbridge: York Medieval Press, 2001, p. 157–173, žr. p. 162. (Southerno darbas vadinasi *Sense of the Past*.) Plg. Burke'o 1969 m. pareiškimą (*Renaissance Sense*, p. 1), neva „visą tūkstantmetį, 400–1400 m., išsilavinę žmonės „nesuvokė istorijos“. Apie tai, kaip kito Burke'o pozicija, žr. Margreta de Grazia, „Anachronism“, in Brian Cummings and James Simpson (eds.), *Cultural Reformations: Medieval and Renaissance in Literary History*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 13–32, žr. p. 27.

reikštų rimtai pakenkti knygos argumentui. Vienas iš šios struktūros pateisinimų yra tas, jog kai kurie klausimai lieka aktualūs ilgus laikotarpius; šios temos plėtojamos antroje įžangos dalyje. Kita priežastis – tam tikros idėjos tam tikrose vietose išverčiamos ir priimamos ne tuo pačiu laiku. Šiame leidinyje nemažai šokinėjama nuo „horizontalios“ chronologinės skyrių struktūros prie „vertikalių“ temų.

Be kita ko, savo veikale siekiu naujai susieti „viduramžius“ su tuo, kas buvo iki jų ir vėliau. Šiam siekiui pasitelkiu abu Fustelio manifestus. „Viduramžių“ bei kiti istoriniai darbai knygoje vertinami atsižvelgiant į visus reikšmingus kontekstus, kuriuose tie darbai parašyti, siekiant „juos nešališkai įvertinti“ pagal jų pačių standartus ir tikslus. Taip pat mėginu nutrinti skirtybių linijas tarp „antikos“, „viduramžių“ ir „naujųjų laikų“, iliustruodamas reikšmingą jų tęstinumą ir istorinio mąstymo pokyčius. Tai ypač svarbus užmojis kalbant apie viduramžių ir naujųjų laikų santykį, nes šiedu „laikotarpiai“ apibrėžia vienas „kitą“ ir atskleidžia abipuses priešybes.

Vienas iš būdų dekonstruoti viduramžių ir naujųjų laikų priešybę – viduramžių – „kito“ – šerdyje surasti kokią nors tariamai naujesiems laikams priklausančią mintį: nesvarbu, ar ta mintis būtų atsiradusi viduramžiais, ar juose būtų vien palaikomas jos egzistavimas, ar jų metu ji būtų patobulinta. Kitas būdas – pokyčių naratyvą pastūmėti gerokai toliau viduramžių pabaiga laikomo taško. Vėliau pateikiami pamąstymai apie „modernios“ istorinės minties raidą pranoksta išvadas, kurias dauguma randa XVIII ir ypač XIX a., ir šį klausimą ištempia iki pat dabarties ir per ją. Žvelgiant atgal, kai kurias ilgaamžes koncepcijas galima atsekti iki vakarietiškos istoriografijos tradicijos pradžios, nors būta svarbių nukrypimų. Nuo šio pradžios taško pereinant prie dabarties, naujesni istorijos pagrindimai užgožė ankstesnius pagrindimus, bet nebūtinai juos pranoko. To pripažinimas mums praverstų kalbant apie „modernią istorinę sąmonę“. Tai mums padėtų suprasti tebesitęsiančias įtampas, susijusias su tuo, kaip „mes“ nūdieną vertiname praeitį. Jas plačiau aptariu paskutiniame skyriuje.

Šis klausimas nėra vien mokslinė diskusija. Praeitimis domisi ne tik mokslininkai, o istorijai, kaip praeities atspindžio paieškai, tenka reikšmingas socialinis vaidmuo. Socialiniuose reikaluose įrodymai iš praeities yra svarbūs prognozuojant visuomenės ateitį, o mūsų požiūris į praeitį nemaža dalimi lemia bendrą ateitį.